

Vlad Alexandrescu:

A Gondolatok értelmezése Dionüsziosz Areopagitész nyomán

Ha figyelembe vesszük, hogy Pascal gondolkodása milyen töredékes állapotban jutott el hozzánk, akkor sürgősnek tűnik, hogy végleges döntést hozzunk azokról az alapvető kategóriákról, amelyeket Pascal használt, még akkor is, ha ezt követően megoldatlan vagy megoldhatatlan részletkérdések maradnak ránk. E tekintetben azon kategóriák közül, amelyeket Pascal a *Gondolatokban* a megismerés tárgyalása során használt, a világosság fogalma vonta magára a figyelmet. Így újra elővettem a *Gondolatok* egyik különösen nehéz töredékét (124/337),¹ amelyben Pascal egyszerre szigorú és magvas stílusban vázolja fel az emberek csoportjainak egyfajta hierarchiáját, annak alapján, hogy azok milyen véleményt alkotnak az „előkelő származásúakról”.

Fokozás. A nép tiszteli az előkelő származásúakat. A félig-meddig okosak megvetik őket, mondván, hogy a születés nem az ember érdeme, hanem a véletlen műve. Az okosak tisztelik őket, de nem ugyanazért, amiért a nép, hanem hátsó gondolattal. A jámbor lelkek, akikben több a buzgóság, mint a tudás, megvetik őket, ama meggondolás ellenére, amelyik az okosakat tiszteletre bírja irántuk, mivel ők a jámborságuktól nyert bölcsesség [világosság] fényénél ítélnék róluk. A tökéletes keresztények viszont egy másik, még magasabb rendű világosság alapján tisztelik őket. Így váltják egymást a vélemények és ellenvélemények, aszerint hogy a bölcsesség [világosság] milyen fokára jutott el az ember. (124/337)

¹ Pascal *Gondolatok* című művét Pődör László fordításában idézzük (Pascal: *Gondolatok*, ford. Pődör László, Budapest, Gondolat, 1978). A töredékek forrását két számozással jelöljük, az első a Philippe Sellier-féle kiadás számozása (Pascal: *Pensées*, éd. Ph. Sellier, Paris, Classiques Garnier, 1999), a második a Brunschvicg-féle számozás, amely meg-
egyez a magyar kiadás számozásával.

Ez a töredék joggal ismert, nemcsak azért, mert egyfajta konzervatív keresztény politika felé nyit utat, hanem azért is, mert jogosnak ismer el egyfajta „hátsó gondolatot”. E „hátsó gondolat” képes előidézni mindenkinél, hogy fenntartsa maga számára a szabadság egy olyan belső terét, ami üdvös lehet a zsarnokság feltételei között. Pascal maga úgy határozta meg a zsarnokságot, mint azt az eljárást, amellyel „olyan úton akarunk valamit megszerezni, amit csak más úton lehet elnyerni” (91/332), vagy mint „a maga határain túlmenő uralom vágyát” (92/332).

Itt most nem térek vissza e töredék részletes elemzésére, amellyel kapcsolatban Pascalról szóló könyvemben már javasoltam egy sematizáló értelmezést.² Ez az értelmezés arra tett javaslatot, hogy tisztázza a töredéket alkotó, egymást követő szempontok felépítését, azáltal, hogy felhívja a figyelmet az érvek egymáshoz illeszkedésére, ami lehetővé tette Pascal számára, hogy a nézőpont minimális változtatásával áttérjen egy adott álláspont mellett szóló érvről az ellene szóló évrre. E polifonikus felépítésen belül újragondoltam viszont a különböző kijelentő mondatok problematikusságát, ami – legalábbis akkoriban úgy tűnt – lehetővé tette a gondolkodó számára, hogy megkísérelje e nézőpontok osztályozását és hierarchizálását, miközben a tárgy létezésének – megértése paradoxonján túl fennálló – valóságából indult ki.

Ezt az értelmezést, amelynek technikai jellegeből ma semmit sem hagynék el, most mégis hiányosnak érzem, mert úgy tűnik, inkább azt kell átgondolni, hogy a töredék szövegében mi teszi lehetővé a megelőző kijelentés érvének illeszkedését egy olyan nézőponthoz, ami képes azt ellenkező értelművé átfordítani, és pedig – Pascal szavaival élve – „aszerint hogy a bölcsesség [világosság] milyen fokára jutott el az ember (*selon qu'on a de lumière*)” (124/337). A „világosság [bölcsesség]” kifejezés többször jelenik meg ebben a töredékben. A „jámbor lelkek” „a jámborságuktól nyert bölcsesség [világosság] fényénél” ítélnék az arisztokratákról; a „tökéletes keresztények viszont egy másik, még magasabb rendű világosság alapján tisztelik őket”. Úgy tűnik, hogy a világosság kifejezés a gondolat színönimája, mivel az „okosak” „nem ugyanazért [a gondolatért] tisztelik az arisztokratákat, „amiért a nép, hanem hátsó *gondolat*” alapján (kiemelés tőlem). Ebből következően az a kritérium, amely kategóriáról kategóriára az elfogadó véleményt elutasítóba fordítja át, nem más, mint az a több-kevesebb világosság, amely szerint az adott vélemény megformálódik. Noha fenntartom a töredékre vonatkozó polifonikus értelmezése-

² Vlad Alexandrescu: *Le Paradoxe chez Blaise Pascal*, Berne, Peter Lang, 1997, 202-213.

met, és Pascal társadalom-értelmezéséből indulok ki, hasznosnak tűnik számomra, hogy rákérdezzek a világosságnak erre a fogalmára, amely alapul szolgál mindkettő számára.

A *Gondolatokat* újraolvasva megállapítható, hogy Pascal a „világosság” szót a „hit” és a „kegyelem” szinonimájának tekintti, miként „A második rész előszava” című 644/242. töredékben is:

De ha olyanokkal állnak szemben, akikben kihuny ez a világosság, s most akarják újra fellobbantani bennük, hitük vesztett és kegyelemből kizárt emberekkel, akik hiába kutatják értelmük fényénél a természetben mindazt, ami elvezethetné őket e felismerésre, de csak homályt és sötétséget lelnek, stb.

Mindazonáltal ezt a megfeleltetést nem tartom kielégítőnek ama szövegösszefüggés szempontjából, amely bennünket érdekel, mivel nem hiszem, hogy az Istenbe vetett hit vagy Isten kegyelme magyarázná a nézőpontok váltakozását Pascal politikai kategóriáiban. Ezzel szemben úgy gondolom, hogy vissza kell térni a klasszikus platóni szókincshez, mely szerint az egyének vagy az egyének csoportjai különbözőképpen észlelik a való világ tárgyainak visszatükröződését, aszerint, hogy kisebb vagy nagyobb távolságra vannak attól a világosságtól, amely hátulról megvilágítja őket. De ez az utalás az *Államra* csak az általános keretre érvényes; nem magyarázza sem a megértés hierarchiáját, sem „az érvek folytonos ellenérvbe fordítását”, amit Pascal ebben a töredékben és a hozzá kapcsolható többiben érvényre juttat, így a 155/416. töredékben is: „Végtelen körben forogtak, egymás érveit citálva: kétségtelen ugyanis, hogy ha valaki világos elmével [világossággal] rendelkezik, egyaránt lel az emberben nagyságot és nyomorúságot.” Noha Pascal bőségesen alkalmazza az ember két állapotának augustinusi szembeállítását, úgy tűnik, hogy erre sem építhetünk az ilyen típusú töredékek értelmezésekor. Hallgassuk meg a Bölcsesség prosopopeiáját, az „A.P.R” című töredékből:

Én szentnek, ártatlannak, tökéletesnek alkottam meg az embert: világossággal és értelemmel töltöttem meg; dicsőségem és csodálatos alkotásaim részesévé tettem. Az ember szeme abban az időben látta is Isten dicsőségét. Nem vette körül vaksötét, szívét nem szomorította halandóságának tudata és roppant nyomorúsága. (182/430)

De Pascal szerint a sötétség nem veszi el teljesen az ember látását, hiszen *A geometriai gondolkodásról* című írásában elismeri a természetes világosság meglétét

az emberben, ami lehetővé teszi számunkra, hogy a geometria rendjében „világos és állandó dolgokat” ismerjünk fel.³ Jóllehet a geometria rendje „a meggyőző erőt tekintve” alacsonyabb rendű, mint a valódi rend, attól még nem kevésbé bizonyos. Noha nem is definiál mindent, és nem bizonyít mindent, „kizárólag olyan dolgokat előfeltételez, amelyek a természetes világosság által nyilvánvalóak és állandóak. Ez az oka annak, hogy e rend tökéletesen igaz, a természet teszi azzá, a fejtegetés hiányosságai ellenében”.⁴ *A geometriai gondolkodásról* című írásban leírt geometriai rendet úgy szokták értelmezni, mint az eredeti bűn hatását, ami nem teszi többé lehetővé az ember számára, hogy hozzáférjen ahhoz „az igazi módszerhez, amely – ha elérhetnénk –, a legkiválóbb módon alkotná meg a bizonyításokat”.⁵ Akármennyire is bukott az ember, a természetes világosság folytán megragadja a „kezdetleges szavak” értelmét. A *Gondolatokban* visszatér a természetes világosság kifejezése, hogy a pürrhonistákkal szemben a józan ész egyfajta bizonyosságát hangoztassa. De ez a bizonyosság teljesen önkényes, „mert nincsen rá semmi bizonyítékunk” (141/392). Egyébként ugyanezt a koncepciót tulajdonítja Pascal a jezsuitáknak, akik azt arra használják, hogy eltávolodjanak azoktól a szabályoktól, amelyeket „Jézus Krisztus hagyott a régieknek azzal, hogy továbbadják őket a hívőknek”.⁶ Általában véve a *Gondolatok* Pascalja *A geometriai gondolkodásról* bizonyosságaihoz képest sokkal szigorúbbnak tűnik a természetes világosság tekintetében.

Ugyanakkor egy sokkal kielégítőbb értelmezéshez jutunk, ha a pascali „világosság”-ot egyfajta dionüszoszi „megvilágosodás”-nak tekintjük.⁷ Pseudo-Dionüsziosznak a hierarchiára vonatkozó híres meghatározása szerint, a hierarchia egy „szent rend, tudás és tevékenység, mely a lehetőségekhez mérten hasonló az istenképiséghez, és az Istentől neki adott megvilágításnak megfelelően,

³ Köszönettel tartozom Pavlovits Tamásnak azért, hogy a Budapesti Francia Intézetben 2011. októberében tartott Pascal-konferencia alkalmával ezt a kifogást felvetette.

⁴ Blaise Pascal: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*, ford. Tímár Andrea, Pavlovits Tamás, Budapest, Osiris, 1999, 42.

⁵ *A geometriai gondolkodásról*, uo.

⁶ „Ők pedig úgy válaszoltak, mint a zsidók: 'Nem megyünk. Mert mi a mi szívünk gondolatai után megyünk'; és azt mondták nekünk: 'Olyanok leszünk, mint a többi nép'” (634/903).

⁷ Az olvasó itt a következő jelentős kutatásból meríthet: Gérard Ferreyrolles: „Pascal et Denys l'Aréopagite”, R. Behrens, A. Gipper, V. Mellinshoff-Bourgerie szerk.: *Croisements d'anthropologies. Pascals Pensées im Geflecht der Anthropologien*, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2005, 17-37.

erejének arányában fölemelkedik Isten utánzására.⁸ Ezen megvilágosodások következtében az anyagtalan szellemek „tökéletesen tiszta és hibátlan tükörré [lesznek], amely képes felfogni a fény ősforrásából áradó őstieni sugárzást”. Nem kell hosszan fejtegetnünk a Dionüsziosz által leírt *theosis* mibenlétét, amely szerint „a hierarchia célja a lehető legtökéletesebb hasonulás Istenhez és a vele való egyesülés”.⁹ Ez az arányosság, amellyel analóg alapelvként találkozunk mindenhol Pszeudo-Dionüsziosznál, egyaránt szolgál alapul a mennyei és az egyházi hierarchia számára. Így a hierarchia is fokozatokban világosodik meg, saját képességeihez mérten. A hierarchikus rend abban áll, hogy „egyesek megvilágosulnak, mások megvilágosítanak”, míg „az isteni boldogság, (...) örök világossággal teljes, (...) megvilágosít (...), vagy inkább ő maga a világosságot túlszárnyaló világosság”.¹⁰ Valójában a Szentháromság nem a kegyelem kiadásában terjed el, hanem minden megosztottságtól mentesen áll fenn. Ezzel szemben azoknak, akik megkapják a megvilágosodást, „el kell telniük az isteni fénnel”, és „mint áttetsző szellemeknek, akik a fény befogadására és továbbadására is képesek, a szent ragyogással boldogan eltelve kell árasztják az egész lényüket elborító fényt azokra, akik méltók a világosságra”.¹¹

Úgy vélem, ténylegesen fel kell használni Pszeudo-Dionüsziosz tanítását annak érdekében, hogy megtaláljuk a fokozás ama modelljét, amelyet Pascal a *Gondolatok „Az okozatok alapja”* (*La raison des effets*) című fejezetében alkalmaz. Valójában az idézett Pascal-törédek sajátja, hogy aszerint vázolják fel a társadalmi kategóriák hierarchiáját, ahogyan valaki a társadalmi rendet látja, vagyis pontosan annak a tudásnak a szintje alapján, ami mindenkit saját felfogóképességén keresztül jellemez. Ez az az intellektuális kritérium, ami nem a szemlélődés tárgyát hierarchizálja, ami mindvégig ugyanaz marad, hanem azokat az embereket, akik a tárgyat szemlélik, mégpedig egy olyan hierarchia megállapítása révén, amely a nézőpont emelkedését jelzi. Ez a hierarchia nem csak a tárgy valóságát bizonyítja, miként azt 1997-ben megállapítottam, hanem, és főleg, a világosság előrehaladását hangsúlyozza mindama általa létrehozott különböző nézőpontokon keresztül, amelyek a teológiai szókincsével szólva nem mások, mint a Szentlélek adományai.

⁸ Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész: *A mennyei hierarchiáról*, ford. Erdő Péter, in: *Az isteni és az emberi természetéről*, szerk. Háy János, 2. kötet, Budapest 1994, 221. (Továbbiakban: IET.)

⁹ Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész: IET, 221.

¹⁰ IET, 222.

¹¹ IET, 223.

A megértés hierarchiájának tisztázása után próbáljuk meg elmélyíteni a *Gondolatokban* megjelenő „világosság” fogalmát. A 644/242. töredékben, amely „A második rész előszava” címet viseli, úgy tűnik, hogy Pascal az apologetikus művek olvasóit két kategóriába osztja. Az első a „hívöké”, „akiknek szívében eleven a hit”, akik „azonnal megértik, hogy minden létező csak az általuk imádott Isten műve lehet”. A második azoké, „akikben kihunyt ez a világosság”, „hitük vesztett és kegyelemből kizárt emberek”, akik „hiába kutatják értelmük [világosságuk] fényénél a természetben mindazt, ami elvezethetné őket e felismerésre, mert csak homályt és sötétséget lelnek”.

A második rész előszava:

Azokról szólni, akik foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

Bámulom, milyen bátran mernek szólni Istenről ezek az emberek. A hitetlenekhez intézett fejtegetéseikben első gondjuk, hogy a természet alkotásaival bizonyítsák létét. Nem is csodálkoznék vállalkozásukon, ha szavaikat a hívőkhöz intéznék, hiszen bizonyos, hogy akiknek szívében eleven a hit, azonnal megértik, hogy minden létező csak az általuk imádott Isten műve lehet. De ha olyanokkal állnak szemben, akikben kihunyt ez a világosság, s most akarják újra fellobbantani bennük, hitük vesztett és kegyelemből kizárt emberekkel, akik hiába kutatják értelmük fényénél a természetben mindazt, ami elvezethetné őket e felismerésre, de csak homályt és sötétséget lelnek; azt mondani, hogy vessék tekintetüket az őket körülvevő, legcsekélyebb dolgokra, és azonnal felismerik bennük Istent, s e nagy és fontos kérdésben minden bizonyítékul a hold és a bolygók járására hivatkozva azt állítani, hogy e fejtegetéssel már be is fejezték a bizonyítást, nem egyéb, mint azt a hitet keltetni bennük, hogy vallásunk bizonyítékai nagyon gyengék; és valóban, értelmem és tapasztalatom alapján elmondhatom, nincsen ennél alkalmasabb módszer arra, hogy megvetést ébresszünk bennük vallásunk iránt. Az Írás jobban tudja, mi származik Istentől, ezért nem is így szól minderről. Ellenkezőleg: azt mondja róla, hogy elrejtőzködő Isten; hogy természetük megromlása óta olyan vakságban hagyta az embereket, amelyből csupán Jézus Krisztus által szabadulhatnak meg, nélküle meg vannak fosztva az Istennel való minden érintkezéstől: *Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (Mt 11, 27).

Erre tanít bennünket az Írás, amikor számos helyen azt mondja, hogy akik keresik Istent, megtalálják. Nem erről a világosságról mondja: „világos, mint délben a nap.” Nem azt mondja, hogy akik délben kere-

sik a napot vagy a tengerben a vizet, azok meg is találják; ezért Isten léte szükségszerűen nem is ilyen a természetben. Másutt mondja is az írás: *Vere tu es Deus absconditus* (Iz 45, 15).

A személyek e kategóriája számára a teleologikus érv („e nagy és fontos kérdésben minden bizonyítékul a Hold és a bolygók járására hivatkozni”) „nagyon gyenge” bizonyítéknak tűnik. E személyekhez úgy kellene szólni, mint ahogyan az Írás, „ami jobban tudja, mi származik Istentől”. Az Írás szerint „[Isten] elrejtőzködő Isten; (...) természetük megromlása óta olyan vakságban hagyta az embereket, amelyből csupán Jézus Krisztus által szabadulhatnak meg, nélküle meg vannak fosztva az Istennel való minden érintkezéstől”. Pascal számára a teleologikus érv „egy világosság”-nak tűnik „a világosságban”. De azok esetében, akik „csak homályt és sötétséget lelnek”, pontosan a világosság hiányzik. Amikor az Írás „számos helyen” azt mondja, hogy „akik keresik Istent, megtalálják”, nem erről a világosságról (vagy teleológiai évről) beszél, azaz arról, ami „világos, mint délben a nap”. „Nem azt mondja, hogy akik délben keresik a napot vagy a tengerben a vizet, azok meg is találják”. Pascal végkövetkeztetése igen erős: „ezért Isten léte szükségszerűen nem is ilyen a természetben. Másutt mondja is az Írás: *Vere tu es Deus absconditus*”.

Úgy tűnik, hogy Pascal töredékét Szent Pálnak az Areioszpagoszon tartott beszéde inspirálta, ahogyan *Az apostolok cselekedeteiben* szerepel leírva. Szent Pál az athéniak által az *agnostos theos*-nak (ismeretlen istennek) szentelt oltárral kapcsolatban ironikusan ezt mondta: „Minden tekintetben nagyon vallásosnak látlak titeket” (ApCsel 17, 23). „Nos, akit ti nem ismertek és mégis tiszteltek, azt hirdetem én nektek”. Úgy tűnik, hogy a következő mondat motiválhatta Pascal reflexióját:

Az ő [Isten] műve, hogy az egytől származó egész emberi nem lakja a teljes földkerekséget. Ő szabta meg tartózkodásuk meghatározott idejét és határait, hogy keressék Istent, hátha megérik őt és megtalálják – bár nincs messze egyiküktől sem. (ApCsel 17, 26)

Ez egy teleologikus érv vázlata, amelyet rögtön egy negatív teológiai irány bejelentése követ: „Mivel tehát Isten gyermekei vagyunk, nem kell azt gondolnunk, hogy az Istenség hasonló aranyhoz, ezüsthöz, kőhöz, a művészet és az emberi gondolat alkotásához” (ApCsel 17, 29). *Az Apostolok Cselekedetei* szerint ennek a beszédnek a hatására tért meg „Dénes, az Areioszpagosz szenátora”, ahogyan a Port-Royal-i Biblia őt nevezi. Az én értelmezésemben Pascal a 644/242. töredékben Pseudo-Dionüsziosz példája nyomán egy negatív

teológiát hirdet. A Pál által az Areioszpagoszon említett *agnostos theos* (ApCsel. 17, 22-31) definíciójának hiányában Pszeudo-Dionüsziosz a misztikus felemelkedést olyan tagadások sorozatával írja le, amelyek segítségével a szellem fokozatosan elhárítja mindazt, ami elválasztja őt Istentől, vagyis mindazt, amit megismerhető, hogy ezáltal eljusson az Ismeretlenhez, aki minden érezhető és felfogható kapcsolaton túl van, áthatolhatatlan sötétséggel körülvéve.¹² Itt szükségtelen leírni a szellemnek ezt a *per via negationis* (tagadások által) vezető útját Istenhez. Az apofatizmus technikusai ugyanakkor azt bizonygatják, hogy ez a negatív értelmi tapasztalat egy bizonyos pillanatban egy *analogonnal* szolgál annak logikai szintjén, ami valójában a pneumatikai szinten történik, az „isteni világosság szemlélése [pillanatában], egy olyan alakatlan látás által, amellyel a szellem feletti szellem bír a Szentlélekben”.¹³ De a *via negationis* által történő felemelkedésből levont természetes következtetés azt célozza, hogy kifejezze Isten és minden véges valóság között fennálló ontológiai elválasztottságot a dialektikus fejlődés minden pillanatában: a negatív teológia nem próbálja meg megállapítani, hogy mi Isten, hanem „azt mutatja meg, Isten miként nem az, ami van, ám eminens módon, nem pedig a létől való megfosztottság módján”.¹⁴ Vladimir Lossky jól látta: egy olyan Isten, aki nem a Szentírás *Deus absconditusa*, nem felel meg a Kinyilatkoztatás számára.¹⁵

Folytassuk utunkat. A „Rend dialógusok segítségével” című fragmentumokban (38/227, 244, 184) úgy tűnik, hogy Pascal a fokozásról szóló töredékeket az Isten elérését célzó negatív gondolat állomásainak szánta.

Rend dialógusok segítségével.

„Mit cselekedjem? Mindenütt csak homályt látok. Azt higgyem-e, hogy semmi se vagyok? Vagy azt, hogy Isten vagyok?”

„Minden változik, egymást követő végtelen folyamatban.”

„Téved, mert létezik...”

„Hogyan! Hát nem állítja maga is, hogy az ég és a madarak Isten létét bizonyítják?” –

¹² André Scrima: *Antropologia apofatică*, Bukarest, Humanitas, 2005, 63.

¹³ Palamasz Szent Gergely, *Traité III., De la lumière sainte (A szent fényről)*, in: *Défense des saints hésychastes*, J. Meyendorff szerk., 2. kiadás, Louvain, 1973, 496 (*Triade II*, 3, § 53).

¹⁴ André Scrima: *Antropologia apofatică*, 67.

¹⁵ V. Lossky: *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient* Paris, Cerf, 1944, chap.: *Les Ténèbres divines*.

Nem. – „És vallása sem állítja?” – Nem. – Mert ha ez egyrésről valóban így is van egyesek esetében, akiknek Isten megadja a hozzá szükséges világos látást, a többségre vonatkoztatva mégis téves.”

Isten keresésére indító levél.

Azután a filozófusok, a [pürrhonisták] szkeptikusok és a dogmatikusok műveiben kell őt kerestetnünk, akik felkavarják az Istent bennük keresők lelkét.

A megjelenített személy, aki kétségkívül egy szabadgondolkodó, mindenhol „csak sötétséget” lát. Ebben a zsákutcában megkísérti őt a pürrhonizmus és a sztoicizmus egyaránt, ami megfelel a *Beszélgetés de Saci úrral* című Pascal-műben leírt helyzetnek. A következő válasz utal a változásra és az egymásutániságra. Vajon itt a valami mellett és az azzal ellentétes álláspontok egymásutánja megfeleltethető azzal, mint amellyel a politikai töredékekben találkozunk? Végül is Pascal ugyanolyan megfontolásból utasítja el azt a zsákutcából kivezető utat, amely a teleologikus érvre épül. Ez az érv igaznak bizonyul „egyesek esetében, akiknek Isten megadja a hozzá szükséges világos látást”, de mégis téves a többségre nézve. A fragmentum azzal végződik, hogy felvázolja a pürrhonista és a sztoikus álláspontok nyújtotta megoldást, ami már a töredék elején is szóba került. Ez a töredék annyiban különleges, hogy egyesíti a pürrhonisták és a sztoikusok tévedéseit, a dolgok végtelen változását és egymásra következését, valamint annak elutasítását, hogy a teleologikus érv segítségével világosítsa meg a szabadgondolkodót. A Pascal által fontolóra vett megoldás egyértelműen egy *via negativa* (tagadó út) azáltal, hogy a világosság sugarát a filozófiai szekták meddő tanításain keresztül keresi.

Visszatérve vezérfonalunkhoz, azt hiszem, Pascal Pszeudo-Dionüsziosztól azt a tanulságot vette át, hogy a hit világosságának a sugarát „a Thearchiával való hasonlóságokon túl [keresse], azáltal, hogy azt láthatatlannak, mérhetetlennek, végtelennek nevezik, és olyan kifejezéseket használnak, melyek nem azt jelölik, hogy mi, hanem azt, hogy mi nem”. Ezt a híres negatív módszert a keresztény apofatizmus fejlesztette ki egyik legtisztéletreméltóbb hagyományában. Pszeudo-Dionüsziosz kifejezéseit kölcsönvéve:

Azt hiszem, ez a módszer jobban illik Hozzá, hiszen – miként a titkos papi hagyomány is javallja – helyesen állítjuk, hogy az ősisetség nem úgy létezik, mint bármi a létező valóságok közül, és hogy lényegfeletti, megismerhetetlen és kimondhatatlan határtalanságát nem ismerjük. Ha tehát az isteni valóságra vonatkozó tagadások igazak, az állítások pedig

nem felelnek meg a misztériumok titkosságának, akkor a láthatatlan lényekhez is jobban illik, hogy tőlük teljesen eltérő formában nyilatkoztassák ki magukat.¹⁶

Pascal kora filozófusa volt. Kora szabadgondolkodóihoz intézett apologetikus tervének attól a két filozófiai iskolától volt félnivalója, amelyek a 17. század első felében virágoztak. Ebben az intellektuális tájképben a kereszténység apológiájának fel kellett vállalnia azt a kihívást, amit a kortárs értelmiségi körök fogalmaztak meg apránként. Az ő sajátos megoldása az volt, hogy egyformán elvetette a „pürrhonistákat” és a „dogmatikusokat”, ahogyan azt a *Beszélgetés de Saci úrral* című írásában is láthatjuk, és amely a *Gondolatok* számos, kellőképpen kidolgozott töredékében is megjelenik, egymással szembeállítható, erősen racionális álláspontok sematizálása révén. Azt hiszem, hogy ennek az eljárásnak az inspirációja areioszpagoszi eredetű, és a Pseudo-Dionüsziosz által javasolt *via negationis* egyfajta *aggiornamento*ját képviseli. Azt is gondolom, hogy Pascal készen állt arra, hogy ennek az eljárásnak a használatát a társadalmi és politikai racionalitások különböző formáira is kiterjessze az ellentétes vélemények szembeállítása által, ahogyan ezt abban a politikai töredékben láthatjuk, amelyet tanulmányom elején említettem, vagy egy másik töredékben, amelynek ugyanaz a modell képezi az alapját:

Nagyság, nyomorúság.

Minél több bennünk a bölcsesség, annál több nagyságot és gyarlóságot fedezünk fel az emberben. A közönséges halandók és azok, akik a legmagasabbra emelkedtek: a filozófusok; ők bámulat tárgyai a közönséges emberek számára, a keresztények bámulat tárgyai a filozófusok számára. Ki csodálkozik tehát, ha azt látja, hogy a vallás csupán alapjaiban ismeri azt, amit az ember annál jobban megismer, minél nagyobb benne a bölcsesség? (506/443)

Néha az ellentétes vélemények nemcsak a szembeálló racionalitásokat árulják el, hanem egy hierarchiát is megjelenítenek, *secundum modum recipientis*, ami egy másik dionüszioszi kulcsfogalom. Ez a hierarchia, ahogyan megmutattam, nem arra a tárgyra vonatkozik, amit az értelem szemlél, hanem a megismerő szubjektumnak a tárgyra irányuló ismeretére, azáltal, hogy olyan külön kategóriákat hoz létre, amelyek a Szentlélek munkájáról tanúskodnak.

¹⁶ IET, 217.

Nem fejezhetjük be ezt a vizsgálatot anélkül, hogy fel ne tennénk még egy kérdést. Ez a világosság, amiből az ember fokozatosan részesül, és ami lehetővé teszi számára, hogy egymást követő és ellentétes nézőpontokat alakítson ki, miközben átfogja a megelőző nézőpont érvét azáltal, hogy átfordítja egy ellentétes értelmű nézetbe, ez a világosság tehát miért nem olyan „világos, mint délben a nap”? Pascal szerint nem mondjuk, hogy „akik délben keresik a napot vagy a tengerben a vizet, azok meg is találják”. Hiszen a *Gondolatok* egy másik helyén így ír: „ugyanaz a világosság, amely felfedezi a természetfeletti igazságokat, ezeket tévedés nélkül fedezi fel, ahelyett, hogy a világosság, amely, stb. 792/929).¹⁷ Pascal itt talán nem megy el odáig, hogy szembeállítsa a két világosságot, az azonban egyértelmű, hogy az egyik nem világítja meg a másikat. Vagy más szavakkal, a szellem fokozatos világossága teszi lehetővé azt, amit az ember a világosságban lát, és amit a Port-Royal-iak a Zsoltár szép imájával fejeztek ki: „a te fényedben látjuk a világosságot” (Zsolt 36, 10).

Ennek az útnak a szellemében értelmezendő a *Gondolatoknak* azt az egyetlen töredéke, ahol Pascal Pszeudo-Dionüszioszról szól: „Dénesben van szeretet, ő a helyén volt (629/568).¹⁸ Ez a töredék tömör megfogalmazásával a pascali gondolkodás legfontosabb fogalmai közül kettőt társít az Areopagita nevéhez: egyrészt a „szeretet rendjét”, másrészt a „hely” vagy „nézőpont” fogalmát, mely fogalmak tekintetében a legtöbb Pascal-szövegmagyarázó egyetért abban, hogy kiemelkedő jelentőségűek.¹⁹ Ha a 124/337. töredék itt közölt elemzése megalapozott, akkor az a tény, hogy valaki „a helyén van”, azt jelenti, hogy képes megfigyelni a szembenálló és hierarchikus nézőpontokat, amelyeket a megismerő szubjektum világosságának a foka rendez el a megismerés építményében. De az a tény, hogy „valakiben van szeretet”, azt jelenti, hogy képes mindezeket úgy megérteni, mint a minden egyes ember értelmében munkálkodó Szentlélek képét, ami azt jelenti, hogy mindezeket úgy tiszteli, mint az egyetlen igazság sokféle hatását. Mindenesetre Pascalnál „Jézus Krisztus a célja mindennek, ő az a középpont, amely felé minden törekszik. Aki őt ismeri, az

¹⁷ Az egész töredék nem szerepel Pödör László magyar fordításában (a ford.).

¹⁸ Ez a mondat nem szerepel Pödör László fordításában (a ford.).

¹⁹ Lásd például: Jean Mesnard: „Logique et sémiotique dans le modèle de la *Raison des effets*”, *Courrier du Centre International Blaise Pascal*, n° 20, 1998, 16-30; Jean Mesnard: „Pascal et la doctrine de la double vérité”, *Averroes (1126-1198) oder der Triumph des Rationalismus*, Heidelberg, C. Winter, 2002, 333-344; Dominique Descotes: „La *raison des effets*, concept polémique”, *Courrier du Centre International Blaise Pascal*, n° 20, 1998, 39-46.

ismeri mindennek az okát és az értelmét” (690/556), és ezért van egy olyan hely, ahonnan kiindulva lehetséges megismerni mindennek az okát, és mindennek okot adni. A kegyelem oda visz, és a szeretet rendje ezt jeleníti meg.

Ez az értelmezés nem kerüli ki a hatékony kegyelem és a paradicsom gyönyöreiben, illetve a romlottság iszapjában leledző ember két állapotára vonatkozó janzenista szóhasználatot. Isten kegyelmének a spirituális élet különböző fokozatai elérésében játszott szerepe, kezdve az ima képességével egészen a személyes üdvözülésig, a pascali elmélkedés egyik állandó eleme. Nem csak haszontalan, hanem abszolút mértékben helytelen lenne vitatni ezt a pascali antropológiához vezető utat, amelyet a *Gondolatok* számos szövege dokumentál. Az augustinusi ellentétek is teljes jelentőséggel bírnak a megtérés fenomenológiájában, ahogyan azt például az *Levél a bűnös megtéréséről* című írásban olvashatjuk. Ezek bizonyos fókig arra hivatottak, hogy létrehozzák azt a csöndet, amely képes kihívni a kegyelmet, még akkor is, ha ez a hívás valójában csak Istennek egy ajándékát leplezi. Ugyanakkor úgy tűnik számomra, hogy ha a *Gondolatok* szerzőjére jól odafigyelünk, akkor egy másik hangon is szól hozzánk, egy olyan hangon, ami azt mondja nekünk, hogy az Isten által teremtett világban élünk, hogy teremtményei minden pillanatban erről tanúskodnak, és hogy minden ember értelme munkájával, saját képességéhez mérten helyreállítja az isteni értelem szavakban ki nem fejezhető ragyogását. Ha valaki képes elismerni ennek a munkának a gyümölcseit, és visszahelyezni őket abba a hierarchiába, ahol elnyerik teljes jelentésüket, az csak egy olyan szellem munkája lehetne, akinek sikerül perspektívába helyezni a három rendet a következő töredék modellje alapján: „Az ember buja vágyaiban is nagy, mert képes volt csodálatos rendet teremteni bennük, és a szeretet képére átformálni őket” (150/402).

(Varga Judit fordítása)